

Валерій Павлович Кухар

Життєвий та науковий шлях (1942 – 2017)

26 січня 2022 р. мало б виповнитися 80 років від дня народження, а 28 березня – 5 років з дня смерті, Валерія Павловича Кухаря – видатного хіміка, доктора хімічних наук, професора, академіка Національної академії наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки.

В.П. Кухар народився в Києві. Після завершення Другої світової війни родина перебралась до Миколаєва, де пройшло дитинство і шкільні роки Валерія Павловича. Середню школу № 2 м. Миколаєва він закінчив із Золотою медаллю у 1958 р. і без вступних іспитів був зарахований до Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту (ДХТІ) на факультет технології органічних речовин. Ще у школі проявились його особливі риси – надзвичайна допитливість і жадаба до знань, наполегливість, цілеспрямованість, працьовитість. Дуже яскраво охарактеризував Кухаря-студента його однокурсник (нині – член-кореспондент НАН України) Валерій Васильович Шевченко в своїх спогадах (газета ДХТІ «Дзержинець» № 24 від 21.06.1978 року): «Наукові інтереси Валерія чітко проявились уже на другому курсі, коли він розпочав роботу в студентському науковому товаристві під керівництвом доцента О.О. Абражанової. Цілеспрямованість, наполегливість і працелюбство, відмінне навчання і великий інтерес до хімії, який виходив далеко за межі учбової програми, - всі ці якості характеризують Кухаря – студента. Його інтереси в ті роки не обмежувались лише навчанням і науковою роботою – для його життєрадісної вдачі цього

було замало. Ми пам'ятаємо його блискучі відповіді на міському конкурсі Клубу веселих і допитливих, без його гострих, дотепних і веселих малюнків просто не можна було уявити інститутську сатиричну стінгазету «Крапива». Чудове знання джазової музики та історії джазу виділяли Валерія серед численних прихильників модного в ті роки захоплення. Валерій не стояв осторонь і від спорту. Він неодноразово захищав честь ДХТІ у змаганнях з веслування, виступав за факультет на турнірах з настільного тенісу».

В.П.Кухар – аспірант

У 1963 р. студент Валерій Кухар захистив дипломну роботу «Дослідження впливу деяких

замісників циклогексаноноксиму на його перегрупування в лактам», одержав диплом з відзнакою за спеціальністю "інженер-технолог пластмас" та за рекомендацією вченої ради ДХТІ поступив до аспірантури Інституту органічної хімії (ІОХ) АН УРСР.

З 1963 до 1966 р. Валерій Павлович навчався в аспірантурі під керівництвом академіка О.В. Кірсанова та професора В.І. Шевченка. Аспірантські роки були практично повністю заповнені напруженою працею. Експериментальні дослідження в рамках дисертаційної роботи були достатньо складними та вимагали використання агресивних речовин. У 60-і роки значна кількість співробітників ІОХ займалась дослідженням хімії фосфазосполук – науковим напрямом, започаткованим в 50-і роки академіком О.В. Кірсановим. Фосфазосполуки одержували фосфорилуванням амінів, амідів та інших азотовмісних речовин, а фосфорилуючими агентами були пентахлорид фосфору та його похідні. За жартівливим визначенням аспіранта Кухаря «всі фосфорилували все», а він сам фосфорилував нітрили двохосновних карбонових кислот і одержав невідомі раніше біс-фосфазосполуки та дослідив їх основні властивості. Незважаючи на труднощі, завдяки цілеспрямованості, глибоким знанням і непересічній експериментальній майстерності він за три роки виконав весь запланований обсяг досліджень і в 1967 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Фосфорилування нітрилів двохосновних карбонових кислот».

Продовж 1966-1968 рр. к.х.н. В.П. Кухар обіймав посади старшого інженера та молодшого наукового співробітника відділу фосфорорганічних сполук (ФОС), керував роботою групи дослідників, а в 1969 р. був обраний і затверджений на посаді старшого наукового співробітника відділу ФОС. Група наукової молоді, очолювана молодим, енергійним керівником, чисельно виросла і в 1970 р. була переведена до відділу хімії елементоорганічних ізоціанатів. Тематика досліджень молодого колективу суттєво розширилась – фосфорилування «по Кірсанову» супроводжувалось хлоруванням хоча б одного з продуктів реакції, що приводило до утворення трихлорфосфазополіхлоралканів, молекули яких містили в α -положенні активні атоми хлору. Сполуки подібної будови могли бути цінними реагентами в органічному синтезі, а тому Валерій Павлович з великим ентузіазмом розпочав дослідження процесів хлорування і вивчення властивостей одержаних речовин.

Пошук способів одержання α -хлоралкіламінів, дослідження їх будови та реакційної здатності, складні експерименти і осмислення

одержаних результатів забирали багато часу і сил, та незважаючи на згадані труднощі Валерій Павлович наполегливо займався експериментальною роботою і всього за шість років виконав надзвичайно цікаве дослідження, яке академік І.Л.Кнунянц назвав вишуканим, і за результатами цього дослідження блискуче захистив у 1974 р. докторську дисертацію «Альфа-хлоралкіламіни та їх похідні».

З 1975 р. молодий вчений очолив відділ хімії полігалогенорганічних сполук (ХПС) Інституту органічної хімії, в якому крім вивчення хімії хлоро-, бромо- і фторопохідних органічних речовин різних класів група біологів здійснювала первинний скринінг нових речовин і відбір найбільш перспективних для використання в рослинництві як регуляторів росту і розвитку, а також інсектицидів для захисту від комах-шкідників. До цього періоду відносяться роботи із завершення державних випробувань препарату №31 (N-оксиду диметилпіридину), названого пізніше «Івіном» на честь його творця Іваценка Ярослава Миколайовича. Препарат «Івін» став родоначальником цілої низки створених в Інституті оригінальних регуляторів росту, які зараз широко використовуються в рослинництві.

Наукові досягнення Валерія Павловича та виконувана ним науково-організаційна робота були високо оцінені науковою громадськістю. В 1978 р. його обрали членом-кореспондентом АН УРСР за спеціальністю «органічна хімія» і академіком-секретарем Відділення хімії та хімічної технології АН УРСР, в 1985 р. – дійсним членом АН УРСР, а в 1988 р. – першим віце-президентом АН УРСР.

Академік-секретар ВХХТ АН УРСР

Притаманні йому широту наукових інтересів, глибоку ерудицію, вміння знаходити оригінальні напрями досліджень на стику різних наукових дисциплін Валерій Павлович вмів поєднувати з

науково-організаційною роботою на посадах завідувача відділу, керівника Відділення біоорганічної хімії, творця і беззмінного впродовж 25 років директора Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії, академіка-секретаря Відділення хімії та хімічної технології АН УРСР, першого віце-президента Академії наук.

Зразу ж після Чорнобильської трагедії, що сталась 26 квітня 1986 р., вже 29 квітня Валерій Павлович разом з академіком В.І. Трефіловим ввійшов до складу ініціативної групи, започаткованої академіками В.Г. Бар'яхтаром і І.М. Вишневським. За рекомендаціями цієї групи за активної підтримки Київської держадміністрації були негайно розгорнуті діючі цілодобово дозиметричні пости контролю забруднення молока і молочних продуктів. Третього травня на основі ініціативної групи була створена Оперативна комісія Президії АН УРСР від головуванням академіка В.І. Трефілова, а його заступниками призначені В.П. Кухар і В.Г. Бар'яхтар. Ця Оперативна комісія стала за визначенням чл.-кор. АН УРСР Б.М. Малиновського «мозковим центром» і впродовж наступних років координувала спільну діяльність науковців, військових і членів Урядової комісії. Валерій Павлович разом з науковцями очолюваного ним Відділення хімії та хімічної технології Академії наук оперативно і якісно організував надзвичайно складні роботи, пов'язані з очищенням питної води для Києва, пилопригнічення і закріплення курних територій в 30-кілометровій зоні, очищення стічних вод Пунктів санітарної обробки і кубових залишків дихлор-етану (засіб для дезактивації техніки і спецодягу) від радіонуклідів. В результаті реалізації згаданих заходів на кілька порядків зменшилось «вторинне» забруднення 30-кілометрової зони і прилеглих територій.

На Чорнобильській АЕС. В.П.Кухар – третій зліва

Незважаючи на величезний обсяг науково-організаційної роботи у Відділенні хімії та хімічної технології АН УРСР, завантаженню роботою у різних комісіях і комітетах, Валерій Павлович не

припиняв наукову діяльність, керував дослідженнями відділу, слідкував за новітніми досягненнями хімічної науки і тенденціями її розвитку. І коли в кінці 70-х – на початку 80-х років фізико-хімічна біологія, як теоретична основа біотехнології, вийшла в число пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, Валерій Павлович ініціював і обґрунтував необхідність створення в Академії наук України наукового центру для проведення систематичних фундаментальних досліджень в галузі біоорганічної хімії – важливої дисципліни для вирішення задач біотехнології. Цю пропозицію підтримала Президія академії наук і в 1983 р. було організовано Відділення біоорганічної хімії (ВБХ), керівництво яким покладено на академіка В.П. Кухаря. В 1987 р. на виконання постанови Уряду про подальший розвиток нових напрямів біології та біотехнології на базі Відділення біоорганічної хімії ІОХ створено Інститут біоорганічної хімії, в якому об'єдналися зусилля науковців різного профілю, що дозволило розгорнути широкі систематичні дослідження, пов'язані з синтезом і вивченням властивостей нових фізіологічно активних речовин. Через два роки постановою Президії АН УРСР до «юного» інституту було приєднано Відділення нафтохімії, що набагато збільшило обсяг науково-організаційної і адміністративної роботи директора, який у той час обіймав посаду першого віце-президента НАН України.

Попри величезну завантаженість Валерій Павлович знаходив час для зайняття хімічною наукою – справою всього свого життя. Він систематично стежив за науковими публікаціями і створив величезну картотеку (понад 25 тис. карток) з рефератами новітніх публікацій, відслідковував нові напрями досліджень, керував роботою Інституту, відділу тонкого органічного синтезу, аспірантів, вченої ради.

Значне місце в діяльності вченого займала робота в міжнародних комісіях, комітетах, наглядових радах, асоціаціях тощо. Він був заступником голови Міжнародної консультативної ради незалежних експертів з комплексного вирішення проблем, пов'язаних з ЧАЕС, співголовою Виконавчої ради Українсько-Американської Ради сприяння усталеному розвитку України, членом асоціації «Україна – Римський клуб», експертом-консультантом міжнародного проекту “Network of universities and institutes for raising awareness on dual-use concerns of chemical materials”, членом Міжнародної наглядової групи при Європейському банку реконструкції та розвитку з проблеми Чорнобильського об'єкта «Укриття» (Лондон, 1996), членом Наукової ради Організації із

заборони хімічної зброї (Гаага, 2004–2011), членом Експертної ради НАТО з питань цивільних наукових і технологічних досліджень, пов'язаних із безпекою (1999–2001).

Важливе місце в діяльності В. П. Кухаря займала науково-організаційна робота, яку він виконував на посадах академіка-секретаря ВХХТ, першого віце-президента НАН України, в численних академічних і урядових комітетах, комісіях, радах. Він був головою Наукової ради з проблем біосфери НАН України, головою Комісії з питань ядерної політики та екологічної безпеки при Президентові України (1995–2000), заступником голови Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України (1996–2000), членом Науково-технічної ради Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України (2001–2002), від 2006 р. був членом Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, президентом Українського хімічного товариства, президентом Малої академії наук, науковим керівником Українського відділення Всесвітньої лабораторії. Робота в згаданих комісіях і радах значною мірою була пов'язана з екологічними проблемами, що в повну силу заявили про себе після аварії на ЧАЕС, і вивчення цих питань стало ще одним напрямом наукової діяльності вченого.

В 2004 році Валерій Павлович очолював Комісію з вивчення, техніко-економічного обґрунтування та екологічної безпеки різних технологій утилізації твердого палива ракет СС-24, з 2007 р. він заступник голови Міжвідомчої комісії з питань біологічної та генетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України.

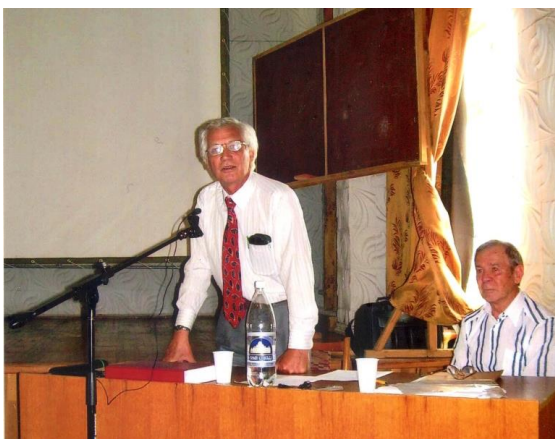
Як президент Національного комітету з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" В. П. Кухар інтенсивно займався екологічними аспектами промислових технологій підприємств енергетики, пошуком шляхів зменшення техногенного навантаження на довкілля та ліквідації наслідків його забруднення. Результати цих досліджень оприлюднені в кількох наукових

статтях та книгах, зокрема в монографії "Достижения энергетики и защита окружающей среды" (Київ, 2004, у співавторстві).

Впродовж 7 років (2010–2017) В.П. Кухар був головою Державного фонду фундаментальних досліджень (ДФФД) України. За його сприяння було започатковано програму грантової підтримки молодих вчених. Такі конкурси стали регулярними і виявились достатньо привабливими, оскільки дозволяли отримати кошти не лише на оплату праці, але й на обладнання, реактиви тощо. ДФФД за результатами відкритих конкурсів лише за останні роки було надано 5,5 тис. грантів. Наукові напрямки, за якими проводилися конкурси, відповідали світовим тенденціям розвитку науки.

В.П. Кухар підтримував молодь всіма можливими способами – справжнім інтересом до роботи співробітника, підбадьорюючою похвалою, порадою, доброзичливим жартом. Після такого спілкування у науковців-початківців, аспірантів і, навіть, студентів-практикантів «виростали крила» і виникало відчуття причетності до чогось високого і майже магічного. Започатковані Валерієм Павловичем щорічні конференції молодих вчених стали справжньою школою наукових доповідей і наукових дискусій.

Робота Спеціалізованої вченої ради та спілкування з молоддю

В.П. Кухар брав участь в роботі міжнародних і всесоюзних наукових конференцій, був членом кваліфікаційних вчених рад Інституту органічної хімії та Київського державного університету (КДУ) імені Тараса Шевченка, членом вчених рад ІОХ, всесоюзного об'єднання «Йодобром», проблемної ради з хімії елементоорганічних сполук АН УРСР, читав лекції студентам хімічного факультету КДУ.

Відкриття Міжнародного симпозиуму з регуляторів росту рослин (2007 р.)

Під час перебування в Парижі у 2012 р. у складі делегації українських учених, яка брала участь у засіданні Національного центру наукових досліджень (CNRS), в інтерв'ю кореспонденту Укрінформу В. П. Кухар зазначав: «Необхідно чітко усвідомлювати, що для наукового і технологічного поступу вперед необхідно жити не лише сьогоднішнім днем, а зазирати в майбутнє, на основі новітніх знань створювати фундамент майбутнього. Наука відкриває не тільки нові знання про світ, природу, життя, вона повинна стати основою економіки та соціальної сфери. Тільки наукові знання та нові ідеї можуть принести завтра прибуток (в широкому розумінні цього терміну). Вітчизняні підприємці починають вкладати капітал у культуру, мистецтво, частково в окремі стипендії для молоді, однак до справжньої підтримки науки ще справи не дійшли. Для прикладної науки важливо, щоб вона відчувала інтерес виробника. Тісна взаємодія вченого-розробника і підприємця-виробника забезпечить створення і використання нових технологій, матеріалів, виробів». У тому ж інтерв'ю Валерій Павлович із боєм підкреслив жахливу тенденцію відтоку з України досвідчених, талановитих наукових кадрів. «Вперше з даним явищем ми зіштовхнулися ще в часи перебудови, а за роки незалежності України така тенденція тільки посилилася. На жаль, в українській науці втрачено наступність, взаємозв'язок поколінь, що є велетенською загрозою, бо Україна втрачає той

базовий науковий потенціал, який мала 20-25 років тому».

Академік В.П. Кухар представляє Україну на одному з міжнародних форумів

В.П. Кухарю, як уже зазначалось, були притаманні широта наукових інтересів, глибока ерудиція в хімії та інших суміжних галузях науки, в яких він був авторитетним експертом, але це не заважало йому прислухатись до думок і оцінок колег незалежно від їх наукового рангу. В колективах, які він очолював, завжди панувала доброзичлива і одночасно вимоглива атмосфера наукової творчості, заохочувалась ініціатива співробітників.

Величезний обсяг наукової, науково-організаційної та громадської роботи Валерія Павловича майже не залишав вільного часу, та все ж він знаходив можливості для спілкування з колегами, обговорення наукових і життєвих проблем. Характерними рисами Кухаря - керівника були глибока повага до людей, вміння їх вислухати і зрозуміти, готовність при необхідності допомогти. В керованому ним науковому колективі завжди панувала чудова атмосфера творчості, доброзичливості і взаємодопомоги. Валерій Павлович ніколи не озвучував свої розпорядження в категоричній, імперативній формі, вони висловлювались як поради або, навіть, як прохання, але виконавці

сприймали їх як накази, які не можуть бути невиконані. Був завжди відкритим для спілкування і співробітники повсякчас могли розраховувати на його підтримку і мудру пораду.

Валерій Павлович був всебічно обдарованою людиною, любив мистецтво, джазову музику, прекрасно малював, спеціалізуючись на карикатурах і дружніх шаржах, цінував гумор, але головною справою його життя була хімічна наука. Він мав непересічний талант бачити її та суміжні галузі «з висоти», охоплюючи «науковим поглядом» величезний масив природничих і технічних знань, що давало змогу генерувати нові наукові ідеї не тільки в галузі синтетичної органічної хімії та її «відгалужень», а й в технологічних питаннях нафтопереробки і нафтохімії, практичному вирішенні екологічних проблем, пошуку альтернативних джерел енергоресурсів та хімічної сировини, розробці концептуальних засад сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу країни. Працями В.П. Кухаря та його учнів зроблено вагомий внесок у розвиток багатьох напрямів сучасної хімічної науки.

Серед учнів В. П. Кухаря — понад 30 кандидатів і 2 доктори наук, він автор понад 700 публікацій, включаючи дев'ять монографій та 108 авторських свідоцтв та патентів.

Напружена і продуктивна наукова та науково-організаційна діяльність академіка В. П. Кухаря відзначена урядовими та науковими нагородами: орденом «За заслуги» 3-го (1997) та 2-го (2006) ступенів, відзнакою "Global - 500", (Програма ООН з проблем довкілля - UNEP), удостоєний Міжнародної Арбузовської премії в галузі фосфорорганічної хімії, премії Всесвітньої федерації вчених "Premio "Terni - San Valentino «Un anno d'Amore» та багатьох інших.

Валерій Павлович був щасливим у родинному колі. З дружиною Наталією виховав сина та дочку, радів онукам.

Всі, хто добре знав чи, навіть, хоча б раз у житті спілкувався з В.П. Кухарем, пам'ятають його як світлу та сповнену позитиву людину.

Олександр Бойко, Любов Патриляк